Abdujabborova Ominaxon Turobjon qizi

Farg'ona davlat universiteti talabasi

MARKAZIY OSIYO XALQ E'TIQODLARI: ZARDUSHTIYLIK, TASAVVUF VA SHOMONLIK IZLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo xalq e'tiqodlarining uch muhim tarkibiy qismi – zardushtiylik, shomonlik (tengrizm) va tasavvufning o'zaro sintezi tahlil qilinadi. Mintaqada islom dini ustun mavqega ega bo'lishiga qaramay, qadimiy e'tiqodlarning izlari olovga sig'inish, tabiat ruhlariga hurmat, baqshilik marosimlari, zikr va avliyolarni ulug'lash kabi shakllarda bugungi kunda ham saqlanib qolgan. Maqolada bu unsurlarning tarixiy ildizlari, ularning islom bilan uyg'unlashuvi va zamonaviy diniy sinkretizm ko'rinishlari yoritilgan. Tadqiqot dinshunoslik, etnografiya va madaniy antropologiya nuqtai nazaridan Markaziy Osiyo diniy landshaftining o'ziga xosligini ochib beradi.

Kalit so'zlar

Zardushtiylik, shomonlik, tengrizm, tasavvuf, Markaziy Osiyo, xalq e'tiqodlari, diniy sinkretizm, baqshi, avliyolar, olovga sig'inish.

Markaziy Osiyo mintaqasi qadimdan turli sivilizatsiyalar, karvon yo'llari va xalqlar chorrahasi bo'lgan. Bu yerda islom dini asosiy e'tiqodga aylangan bo'lsa-da, uning tubida forslarning zardushtiylik, turkiy-mo'g'ul xalqlarining shomonlik (tengrizm) va tasavvufning mahalliy an'analari bilan sintezi yotadi. Ushbu maqolada aynan shu uch tarkibiy qism – zardushtiylik, tasavvuf va shomonlik izlarining Markaziy Osiyo xalq e'tiqodlarida qanday saqlanib qolganligi va ularning zamonaviy diniy sintezga ta'siri tahlil qilinadi.

Zardushtiylik – Avesto kitobiga asoslangan, miloddan avvalgi II ming yillikda paydo bo'lgan dunyoning eng qadimgi vahiy dini. Uning asosiy tamoyillari – ezgu fikr, ezgu so'z, ezgu amal – Markaziy Osiyo, xususan, Xorazm, So'g'd va Baqtriya hududida keng tarqalgan. Islom kelgach ham xalq e'tiqodida zardushtiylikning bir qancha unsurlari saqlanib qolgan:

· Olovga hurmat (masalan, Navro'z bayramida gulxan yoqish, o'tadan sakrash). Bu marosimlar islom tomonidan butunlay inkor etilmagan, balki "milliy urf-odat" sifatida qabul qilingan.

· Poklikka oid qarashlar – zardushtiylikda suv, yer va olovni ifloslantirish gunoh hisoblanadi. O'zbekiston qishloqlarida hanuzgacha buloq, ariq yoki daraxtlarni "hurmat qilish", ularga lattalar bog'lash odati kuzatiladi.

· Fravashi (ajdodlar ruhi) tushunchasi – zardushtiylikda ota-bobolar ruhi tiriklarni himoya qiladi. Markaziy Osiyoda mazorni ziyorat qilish, "oyoq-ul" yoki "avliyo" tushunchasi shu qadimiy e'tiqod bilan uyg'unlashgan.

Turkiy va mo'g'ul xalqlarining qadimgi dini – Tengrichilik (tengrizm) – osmon tangrisi (Tengri) va yer-muhit ruhlariga sig'inishga asoslangan. Markaziy Osiyoda, ayniqsa qoraqalpoq, qozoq,

qirg‘iz va o‘zbeklarning ayrim hududlarida shomonlik (baqshilik, parixonlik) izlari hozirgacha uchraydi:

· Baqshi (shomon) – kasalliklarni davolash, jinlarni haydash, fol ochish marosimlarini o‘tkazadi. Bu marosimlarda do‘mbira, qo‘shiq va raqs asosiy vosita hisoblanadi.

· Tabiat ruhlariga sig‘inish – muqaddas tog‘lar, daraxtlar (masalan, Chinor), buloqlar. Ularga yonida qurbonlik qilish, lattalar bog‘lash, tilla-qadoq sochish odati islom avliyolariga sig‘inish bilan aralashib ketgan.

· Ko‘k maram (börü) va totemizm – ayrim urug‘lar o‘zlarini qadimgi hayvonlardan (bo‘ri, burgut, ot) kelib chiqqan deb hisoblaydi. Bu e'tiqodlar islomda “nasab daraxti” rivoyatlari bilan yumshab, o‘zgargan shaklda saqlangan.

Tasavvuf (islam mistitsizmi) Markaziy Osiyoda IX asrdan boshlab keng yoyilgan. Aynan so‘fiylar (Xoja Ahror Yassaviy, Bahouddin Naqshband va boshqalar) islomni mahalliy aholiga tushunarli qilib yetkazishda qadimiy e'tiqod unsurlaridan foydalangan:

· Zikr va raqs – shomonlik marosimlaridagi ekstatik holatga o‘xshab, so‘fiylar zikr (Allohni takror zikr qilish) paytida maxsus nafas olish va harakatlar bilan transga kirishgan. Yassaviylikdagi “dumaloq zikr” qadimgi shomonlik aylanishiga o‘xshaydi.

· Murshid – pir – avliyo tushunchasi – tengrizmdagi “qam” (shomon) yoki zardushtiylikdagi “mag” kabi, so‘fiylikda ham ruhiy ustoz (murshid) o‘z shogirdlarini hidoyat qiladi. Mazorlarni ziyorat qilish, avliyolardan madad so‘rash – bu barcha qatlamlarning uyg‘unligi.

· Xalq tasavvufi – oddiy odamlar orasida “xizr” (abadiy yashovchi nuroniy) tushunchasi mavjud. Xizrga qo‘yib yuborilgan non, suv yoki yashil rangga sig‘inish – zardushtiylikdagi “Haurvatat” (suv muqoddasligi) va shomonlikdagi “yer suv ruhlari” bilan chambarchas bog‘liq.

Bugungi Markaziy Osiyo musulmonlari o‘zlarini so‘fiy an’analariga bog‘liq deb bilishadi (ayniqsa, O‘zbekistonda Naqshbandiya tariqati kuchli). Shu bilan birga, ular:

· Buloq, daraxt yoki toshni muqaddas deb bilishadi;

· To‘y va marosimlarda “baqshi” yoki “otin” (xalq tabibi) xizmatidan foydalanishadi;

· Navro‘z, Mehrjon kabi qadimiy bayramlarni nishonlashadi.

Bu holatni “sinkretik e'tiqod” deb atash mumkin. Rasmiy islom ulamolari ba’zida bunday urf-odatlarni bid’at (bid’ah) deb qoralasa-da, xalq ongida ular islom bilan ziddiyatli emas, balki uni to‘ldiruvchi deb qaraladi.

Xulosa

Zardushtiylik, shomonlik va tasavvuf – Markaziy Osiyo xalq e'tiqodlarining uchta asosiy tayanch nuqtasidir. Ular bir-biri bilan goh uyg‘unlashib, goh qarama-qarshi kelgan holda ming yillar davomida hozirgi o‘zbek, qozoq, qirg‘iz, turkman va tojik xalqlarining diniy qiyofasini shakllantirgan. Zamonaviy dunyoviy va diniy globalizatsiya sharoitida bu qadimiy izlar asta-

sekin yo‘qolib borayotgan bo‘lsa-da, ularning aks-sadolari marosimlar, bayramlar va kundalik udumlarda saqlanib qolmoqda. Dinshunoslik nuqtai nazaridan, aynan shunday sintez – Markaziy Osiyo diniy landshaftining eng o‘ziga xos va qiziqarli jihati hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boyce M. “Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices”. – London, 2001.
2. Basilov V.N. “Shamanism among the peoples of Central Asia”. – Moscow, 1992.
3. DeWeese D. “Islamization and Native Religion in the Golden Horde”. – Penn State Press, 1994.
4. Xo‘jayev A. “Markaziy Osiyo xalq diniy e'tiqodlari tarixi”. – Toshkent, 2015.